

УДК 74.2(4Укр)

Н. ВИХРУЩ

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ У СЕРЕДНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ В 1890-1914 рр.

Узагальнено позитивний історичний досвід України щодо викладання географії в 1890-1914 рр., визначено особливості змісту та методики викладання географії у середніх школах України в зазначений період.

Ключові слова: географія, викладання, методика, середня школа, учні.

Постановка проблеми. З розвитком суспільства все більші вимоги ставляться до людини і все складнішим стає завдання школи здійснювати підготовку учнів, які б відповідали цим вимогам. Поступ українського шкільництва на сучасному етапі неможливий без урахування досягнень і прорахунків освітньої галузі в процесі історичного розвитку.

Мета даної статті – узагальнити позитивний історичний досвід України щодо викладання географії в 1890-1914 рр., визначити особливості змісту та методики викладання географії у середніх школах України в зазначений період.

Аналіз актуальних досліджень. Окремі аспекти викладання географії розглядали Б. Ступарик, Т. Завгородня, І. Курляк, Д. Пенішкевич, О. Бабіна, І. Петрюк, В. Стинська, А. Мартін та ін. Проте порівняльного аналізу викладання географії в 1890-1914 рр. у середніх школах на українських землях, що перебували під владою Австро-Угорської та Російської імперій, здійснено не було. Це і зумовило вибір теми розвідки.

Виклад основного матеріалу. На сторінках часопису “Учитель” І. Коссака зазначив, що географія – це “наука, котра так сильно громадить в свідомості найріжродніші відомості, спонукає і приневолює силу нашого ума і пам’ять, розум і фантазію до чинності і руху і то в спосіб найзгідніший з природою і станом всіх речей” [1, с. 267].

При навчанні географії учень вчився логічно мислити, пізнаючи землю, атмосферні явища, зміни на небі та їх зв’язок із порами року, місяцями, днями, їх вплив на людей, звірів, рослини. Намагаючись уявити географічні предмети, він тренував уяву. Географія розвивала естетичні почуття (учень пізнавав красу природи) та мала практичне застосування: географічні знання були необхідні для життя щоденного, так само як писання, читання і математика [1, с. 268].

Уведення в середніх школах Галичини двох ступенів навчання географії спричинило нову фазу розвитку цієї науки. Перед учителями постало нелегке завдання – працювати згідно з науковими планами за умов відсутності підручників із географії для старших класів та невідповідності підручників для молодших класів науковим планам.

Мета навчання географії у молодшій школі полягала в описі географічних предметів. Науковий план викладання географії в молодших класах гімназій передбачав вивчення змін в освітленні та обігріванні Землі на основі даних про її форму і величину та рух Сонця, розуміння карти, отримання загальних уявлень про поверхню Землі та її природні особливості, країни та їх населення з детальним розглядом Австро-Угорщини [7]. У старших класах до опису географічних предметів додавалося їх розуміння, що полягало у встановленні причинно-наслідкових зв’язків між географічними явищами [4, 36].

На думку Софії Русової, станом на 1911 рік у хрестоматіях для українських дітей було багато статей з описами різних країн, але систематичної підготовки до навчання географії ще не було [3, с.3]. Загальні знання про землю з погляду астрономічного, природознавчого та політично-господарчого знайшли своє відображення у її підручнику “Початкова географія”. В цьому підручнику найголовніші факти загальної географії та географії України розміщені у 22 уроках чи розмовах. Матеріал у підручнику подавався в такій послідовності: I. Напрямок і далечинь II. Масштаб, план, карта III. Вода на землі IV. Море і океан V. Ґрунт землі VI. Гори й низини VII. Земна куля VIII Звідки взялися гори і вулкани IX. Про повітря X. Денний і роковий оборот землі XI. Місяць і зорі XII. Клімат XIII. Рослини і звірі на землі XIV. Люди XV. Російська держава XVI. Межі української землі XVII. Українські моря. Чорне й Азовське. XVIII. Українські річки. Дніпро XIX. Дністер та інші українські річки XX. Люди на Україні XXI. З чого живе український люд. XXII. Уряд міста на Україні [3].

Проте всі ці відомості було важко засвоїти у молодших класах. Цей підручник варто було застосовувати з старшими учнями.

Першою книгою з географії України була праця С. Рудницького “Коротка географія України”. Книга містила загальний вступ (географічне положення України, Чорне море, загальний огляд, історія української території), опис українських рік, гір, височин і низовин, клімату, рослинного і тваринного світу України [2]. У книзі багато географічних термінів подавалися без пояснень.

На землях, що перебували під владою Російської імперії, викладання географії розподілялося по класах наступним чином:

- 1 клас – повідомлялися короткі попередні відомості з математичної та фізичної географії, здійснювався короткий огляд земної кулі;
- 2 клас – вивчали Азію, Африку, Америку та Австралію;

- 3 клас – вивчали Європу;
- 4 клас – вивчали Росію.

Усі частини світу та Росія вивчалися у фізичному, політичному та етнографічному аспектах [6, с.189].

Методика викладання географії базувалась на наступних засадах:

- учні повинні були асоціювати кожну географічну назву з положенням цієї місцевості на карті. Глобус та карта були обов'язковими при поясненнях вчителя та відповідях учнів. Від учнів вимагалось в уяві визначити відносно положення вивчених ними точок на земній поверхні. Для цього використовували вправу, що передбачала уявну подорож з однієї частини світу в іншу по суші і воді з зазначенням усіх відомих географічних об'єктів на цьому шляху;

- для забезпечення наглядності заохочувалося використання креслень та малюнків. Креслення карт вдома не допускалося;

- основні відомості, що стосувалися наступного уроку, повинні були засвоїтись учнями у класі;

- після вивчення кількох частин світу чи держав учитель за допомогою питань змушував учнів групувати однорідні відомості [6, с. 189].

Науковець Н. Торнау на сторінках Журналу Міністерства Народного Просвіщення писав про різку зміну характеру та завдань викладання географії у загальноосвітніх закладах на Заході. В учбовій постановці цього предмету відбувся справжній переворот – із трьох розділів географії (математичної, фізичної та культурно-економічної) основну увагу почали зосереджувати на культурно-економічній. При викладанні культурно-економічної географії почали застосовувати порівняльно-статистичний метод [5, с. 47].

У Німеччині не спостерігалось суттєвих змін у програмах із географії для середніх навчальних закладів. У підручниках ставився основний наголос на фізичній географії, а культурно-економічна географія розглядалася лише поверхово. Г. Гармс у статті "Fünf Thesen zur Reform des geographischen Unterrichts" писав, що необхідно вимагати, аби дитина знала перш за все ті життєві умови, в яких знаходиться її власний народ. На його думку, про інші держави потрібно подавати лише відомості для порівняння [5, с. 49].

Інший німецький педагог Е. Гауптман (підручник *Nationale Erdkunde, Braunschweig und Leipzig, 1907*) вважав, що школа – це не окремий світ, вона повинна готувати учнів до життя. На його думку, в народній школі учень повинен ознайомитися з життєвими інтересами нації, до якої належить. Географія повинна бути національною – знайомити учнів з нинішніми життєвими умовами рідного народу (подавати відомості про виробничу діяльність народу, що забезпечує його життя, про взаємозв'язки між окремими галузями цієї діяльності, про участь рідного народу у світовому господарстві, про те, що створює цей народ у галузі культури). Е. Гауптман вважав, що власне географічні елементи не повинні, як раніше, відігравати провідну роль, а лише допоміжну; з власне географічного матеріалу повинно повідомлятися лише те, що необхідно для розуміння культурного життя рідного народу [5, с. 50].

Науковець Н. Торнау зазначив, що при викладанні географії відомостями з розділу культурно-економічної географії зазвичай нехтували. В існуючих вказівках, статтях та книгах з методики викладання географії основна увага зверталася на пояснення учням фізико-географічних фактів. Матеріальна культура, що мала великий вплив на політичні відносини та духовний світ народів, неначе навмисно приховувалася від учнів. Про неї згадували уривками та подавали неправдиву інформацію [5, с. 51].

На думку Г. Гармса, факти культурної географії повинні бути в тісному причинному зв'язку з географічними, гідрографічними та кліматичними даними. Це переплітання культурно-економічних та фізико-географічних елементів було надзвичайно важливим із практичної сторони, оскільки вносило ноту свіжості та пожвавлення у викладання географії.

Методичні та практичні міркування приводили до висновку, що введення культурно-економічного елементу повинно починатися вже в молодших класах. Але біль-

шість культурно-економічних явищ неможливо описати без використання статистичного елементу, що призводило до використання порівняльно-статистичного методу. Проте саме його використання у молодших класах зустріло найбільше заперечень, підставою для яких була неможливість засвоєння молодшими школярами статистичних даних. Статистичні відомості повинні подаватися, але обмежуватись кількісно.

Науковець Н. Торнау слушно зауважив, що при викладанні історії у молодших класах середньої школи хронологічні дані, хоча і в обмеженій кількості, були обов'язковими. Натомість при викладанні географії словосполучення «вивозиться багато хліба» чи «видобувається багато золота» вважалися достатніми. Учень дивився на географію як на науку про щось невизначене. Викладачі й автори підручників із географії привчали учнів недбало ставитися до фактів. Як приклад автор наводить 24-те видання "Учебника по Всеобщей Географіи" І.Н. Бѣлохи, переробленого А.Н. Нечаевимъ та А.О. Соколовимъ. На сторінках 178-179 подаються відомості про те, що скотарство та землеробство – головні заняття населення у Голландії, а голландський сир і голландський оселедець мають всесвітнє визнання. Статистика доводила повну невідповідність характеристики цієї країни, представленої у підручнику. У Голландії менше 31% населення займалося сільським та лісовим господарством, рибальством, тоді як майже 51% – оброблювальною промисловістю, гірською справою, торгівлею [5, с. 52].

Рецензенти підручників часто залишали поза увагою відповідність чи невідповідність фактів дійсності та зосереджувалися лише на плані підручника і на способі викладу матеріалу.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, зауважимо, що в 1890-1914 рр. спостерігався певний поступ у викладанні географії в середніх школах України. На сторінках педагогічних часописів поживались дискусії щодо вдосконалення викладання географії на основі зарубіжного досвіду, що передбачав запровадження у школі культурно-економічної географії з застосуванням порівняльно-статистичного методу до її викладання. У рецензіях на підручники з географії мало зверталось уваги на статистичні дані та їх співвідношення, оскільки вони вважалися непотрібними та нудними. Цифровий матеріал у підручниках був представлений у сирому, необробленому вигляді та важко порівнюваних формах. Нагальною залишалась проблема невідповідності підручників із географії віковим можливостям учнів.

Список використаних джерел

1. Коссак І. Наука географії в школах народних і виділових /І. Коссак // Учитель. – 1904. – №17. – С. 267-270.
2. Рудницький С. Коротка географія України /С. Рудницький. – Київ-Львів, 1911. – 152с.
3. Русова С. Початкова географія /С. Русова. – С-Петербургъ, 1911. – 111с.
4. Терлецький О. Дві лекції географії в середних школах /О. Терлецький // Наша школа. – 1913. – Рік п'ятий. – С. 36-43; С.84-91.
5. Торнау Н. Къ вопросу о постановкѣ преподаванія географіи /Н. Торнау // Журнал Министерства Народнаго Просвѣщенія. – 1909. – Часть XXI. – С.47-64
6. Учебный планъ географіи Торнау // Журнал Министерства Народнаго Просвѣщенія. – 1890. – Часть CCLXXII. – С.189-198.
7. Plan nauki dla gimnazjów galicyjskich we Lwowie. – 1909. – Lwów. – 24s.

Стаття надійшла до редакції 21. 01. 2011

Выхрущ Н.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Украина

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕОГРАФИИ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ УКРАИНЫ В 1890-1914 г г.

Обобщен позитивный исторический опыт преподавания географии в средних школах Украины в 1890-1914 гг., определены особенности содержания и методики преподавания географии в средних школах Украины в отмеченный период.

Ключевые слова: география, преподавание, методика, средняя школа, ученики

Vykrushch N.

Ivan Franko National University of L'viv, Ukraine

**PECULIARITIES OF TEACHING GEOGRAPHY IN SECONDARY SCHOOLS OF UKRAINE
IN 1890-1914**

The article generalizes positive historical experience of teaching geography in secondary schools of Ukraine in 1890-1914. The peculiarities of content and methods of teaching geography in secondary schools of Ukraine in the mentioned period have been defined.

Keywords: *geography, teaching, methods, secondary school, pupils*